

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ МОРАЛІ В УГОРСЬКІЙ МОВІ

*І. Г. Лехнер, доктор філософії у галузі мовознавства, доцент кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Україна)*

e-mail: lechner.ilona@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7235-6506>

*О. А. Кордонець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Україна)*

e-mail: kordonets.oleksandr@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4298-6096>

У людській свідомості мораль постає як релігійна, правова, філософська та суспільна категорія. Згідно з одним із найбільш поширених визначень, мораль – це сукупність норм, які суспільство вважає правильними. Тож у різні епохи та в різних спільнотах ці норми можуть відрізнятися. У статті зроблено спробу розкрити сформовані раніше знання про мораль у новому світлі. Поняття моралі проаналізовано крізь призму теорії когнітивного мовознавства. Актуальність теми полягає в тому, що наразі в угорській мові не досліджено метафору вказаного вище поняття. Мета статті – через системний аналіз метафоричних мовних зворотів простежити вияви буденної / непрофесійної моделі «моралі», ґрунтованої на концептуальній метафорі «моральної сили», в угорському культурному контексті. В основі дослідження – випадкова вибірка, що охоплює 3000 мовних висловлень, із яких 2216 можна класифікувати як метафоричні. У результаті дослідження мовного корпусу й аналізу метафори ідентифіковано та систематизовано концептуальні метафори. У статті представлено тільки частину досліджуваного матеріалу, а саме – квалітативний та квантитативний аналіз онтологічної метафори «моральної сили» через її конструктивні метафори. Це допоможе повніше розкрити метафоричність мови та мислення, а також базову роль когнітивної лінгвістики у філософському та етичному мисленні.

***Ключові слова:** когнітивне мовознавство, теорія концептуальної метафори, концептуальна метафора, метафорична концептуалізація, буденна модель, «мораль».*

Актуальність. Поняття моралі глибоко закорінене в народній свідомості, однак простій людині зазвичай важко його описати. Різні аспекти цього поняття є об'єктом дослідження багатьох наук. Філософи, психологи, теологи, правознавці намагаються дефініювати поняття «мораль» під власним кутом зору і включити його до своєї термінологічної системи. Мораль переплітається, зокрема, із загальноприйнятими нормами співжиття в суспільстві, а отже, визначає й форми поведінки, водночас тісно взаємодіючи з релігією, законодавством, правом.

Попри те що люди зрідка говорять про моральність, концепція моралі відображена в мовленні. Саме вона впливає на розв'язання проблем із будь-яких сфер життя, впливає як на мовну, так і на немовну поведінку. Емпірична основа морального сприйняття, фізичне відчуття благополуччя є, по суті, потенційно універсальними. Однак потенційно універсальна концептуалізація внаслідок контекстних соціокультурних характеристик може набувати специфічних форм [6; 7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичне підґрунтя нашого дослідження становить насамперед література з когнітивної лінгвістики, доступна англійською та угорською мовами. Аналіз ґрунтований на моральній концепції, розробленій Дж. Лакоффом [9; 10], а також Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [12], яка описує процес інтерпретації поняття насамперед в американському суспільстві, однак

окремі її елементи можна вважати майже універсальними, отже, вона може дати корисну інформацію й щодо інших мов.

Як уважають Дж. Лакофф і М. Джонсон [12], знання моральних понять має метафоричний характер, тому воно робить сприйняття моралі зовсім іншим. Когнітивна лінгвістика дає два важливі ключі до розуміння морального: по-перше, сприяє усвідомленню того, що таке моральні роздуми і звідки вони походять; по-друге, дає змогу побачити дрібні деталі: яку саме моральну метафору використано і яку роль відіграла ця метафора в процесі формування морального висновку.

Базовим у дослідженні є одне з основних положень когнітивної лінгвістики, згідно з яким концептуально-поняттєву систему людини можна схарактеризувати через дослідження мови, адже відомо про взаємозв'язок мислення та мови: мислення репрезентоване в мові, але мова також впливає на процес мислення [8, с. 219].

Мета статті – через системний аналіз метафоричних мовних зворотів простежити вияви буденної / непрофесійної моделі *моралі*, ґрунтованої на концептуальній метафорі *моральної сили*, в угорському культурному контексті.

Матеріали і методи дослідження. Прототипною культурною моделлю поняття є та буденна модель, яка ґрунтована на знанні людей, що належать до цієї культури, і відображена в їхній повсякденній мові [6, с. 369]. Основну частину нашого дослідження становить *аналіз* зібраного матеріалу, для чого використано *методику корпусної лінгвістики*, що передбачає аналітичний спосіб «знизу вгору». Емпіричне дослідження поділено на дві більші частини. Спочатку з угорської бази даних укладено мовний корпус. Для цього використано пошукове слово *мораль* із конкордансом повних речень. Базою даних стало нове, доповнене видання Національної текстової бази угорської мови.

Результати дослідження та їх обговорення. У ході дослідження ми послуговуємося таким тлумаченням буденної / непрофесійної моделі: «Наше знання про світ може ґрунтуватися на щоденних, буденних спостереженнях та досвіді, а може – на професійних знаннях. Для наших повсякденних знань характерні аматорські / профанні інтерпретації й теорії, які допомагають пізнати нам себе в цьому світі. <...> Буденні теорії часто суперечать науковим теоріям» [8, с. 228].

Проаналізовано мовну маніфестацію названої вище концептуальної метафори в угорській мові, а також на основі отриманих результатів реконструйовано буденну теорію моралі, що функціують у мовній спільноті.

Окреме поняття має значення тільки тоді, коли несе інформацію за наявності певного досвіду. Отже, значення насправді ідентичне з концептуалізацією [1, с. 243]. Концептуалізація поняття, тобто створення значення в нашій свідомості, – це результат різних когнітивних процесів, таких як категоризація, створення концептуальних рамок («фреймів»), метафора, метонімія, концептуальна інтеграція, макет фону-фігури, візуальна (наочна) схема тощо. Більша частина таких процесів базована на нашому тілесному досвіді. У межах одного фрейму виникають метонімічні зв'язки, а між поняттями різних фреймів можуть утворюватися метафоричні зв'язки.

У традиційному розумінні метафори зараховують до художніх засобів (тропів), а їх тлумачення й інтерпретацію вважають завданням літературознавців. Такий підхід передбачає, що функцією метафор є досягнення певного естетичного чи риторичного ефекту. Натомість прихильники теорії когнітивної лінгвістики відстоюють думку, що головним завданням цієї дисципліни є опис метафорики природної мови, оскільки концептуальна метафора – один з основних засобів процесу концептуалізації [7].

Когнітивні засади теорії концептуальної метафори ('conceptual metaphor theory', СМТ) були закладені в книзі Дж. Лакоффа та М. Джонсона «*Metaphors We Live By*» («Метафори, якими ми живемо», 1980). Саме на основі цієї праці виконані дослідження когнітивних мовознавців, які розширювали оригінальні ідеї засновників теорії. З. Ковечеша [2] з погляду когнітивної лінгвістики тлумачить концептуальну метафору як семантично двопланове утворення, у якому відбувається перенесення інформації з однієї

царини – знань (сфери джерел – source domain) – до іншої – так званої галузі мети (target domain). Дослідник слушно зауважує, що «метафорами звичайні люди користуються в побуті без жодних зусиль (навіть не усвідомлюючи цього), тобто не йдеться про привілей якихось особливо талановитих осіб» [2, с. 14]. Мовним виявом концептуальних метафор є метафоричні звороти, причому в нашій системі концептуалізації метафори існують на тільки на мовному, але й на поняттєвому рівні. Дж. Лакофф та М. Джонсон [11, с. 5] стверджують: «Поняття є метафорично структурованим, діяльність теж метафорично структурована, із цього можна зробити висновок, що мова так само метафорично структурована» [3]. Між різними поняттєвими сферами ('domains') існують взаємопереходи, а це означає, що одні поняття ми можемо інтерпретувати, знаючи інші. Саме цей процес і названий метафоричним мисленням [3].

Для концептуалізації абстрактних понять важливу роль відіграють візуальні (наочні) схеми (резервуар, частина-ціле, причина тощо). Наочні схеми – це «схематичні, абстрактні структури, які можна схарактеризувати на основі того, який фізичний досвід може бути простежений щодо них, із яких елементів вони складаються, якої базової логіки (структури) вони дотримуються і яка концептуальна метафора побудована на основі них» [8, с. 227]. Стосовно поняття «мораль» першочергового значення набуває наочна схема, базована на силах і контрсилах [18]. У функціонуванні динаміки сили беруть участь елементи, схарактеризовані в таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Основні елементи «динаміки сили» для характеристики подій
[за 8, с. 137]

Сукупність явищ, що виявляють силу	Суттєві властивості сили	Рівновага сили	Можливі наслідки
сила (агоніст)	досягти ефекту	сильніша сукупність явищ	дія
протидія (антагоніст)	залишатися в стані спокою	слабша сукупність явищ	спокій

Поняття «динаміка сили» передбачає, що на моральну особу, яка хоче залишитися такою, якою була раніше, впливає зовнішня (фізична) сила, що намагається досягти певного ефекту. У такий спосіб одна одній протистоять дві сили: зла сила та Его. Его насправді є моральною людиною, яка бореться із зовнішньою або внутрішньою силою, що діє на неї. Якщо людське тіло трактувати як резервуар, на який впливають різні сили, тоді можна зробити висновок про те, що в процесі концептуалізації беруть участь і схеми всередині / назовні та резервуар. У разі зовнішньої сили атака надходить ззовні, а за умови внутрішньої сили боротьба відбувається всередині тіла.

Дію загальної динаміки сили на мораль узагальнено в таблиці (див. табл. 2), де сфера (домен) джерел – це дві (різні) фізичні сили, а сфера (домен) мети – мораль.

Таблиця 2

Інтерпретація моральної сили на основі динаміки сили [за 8, с. 141]

Відповідність	Суттєві властивості агоніста	Суттєві властивості антагоніста	Наслідки
Сфера (домен) джерел	Фізичний об'єкт: залишитися таким, як раніше	Фізична сила: спричинити ефект у фізичному об'єкті	Відсутність ефекту
	Его:	Спокуса:	

Сфера (домен) мети	протистояти спокусі (залишатися моральним)	її мета – щоб Его втратив стійкість, тобто аби став аморальним	Его протистоїть Спокусі, тобто залишається моральним
--------------------	--	---	---

Основною умовою моральних дій є сила волі. Без моральної сили ми не змогли б сформуванати свою моральну свідомість та усвідомити моральні цінності, тому ця комплексна метафора, згідно з якою існує сила, що допомагає нам перемогти зло, відіграє центральну роль у моральній системі й допомагає дотримуватися послідовної та зваженої поведінки. Отже, постійно долаючи зло, ми стаємо стійкими, моральними [17].

З основного тілесного досвіду, згідно з яким краще бути врівноваженим і прямим, впливає метафора, що *моральна дія перебуває зверху, а аморальність знизу*. Якщо ми робимо щось погане, то віддаляємося від морального (яке перебуває вгорі) і наближаємося до аморального (яке розміщене внизу), тобто *аморальна дія – це падіння*. Для того щоб перебувати зверху або залишатися десь, нам потрібна рівновага, адже одним із метафоричних наслідків є те, що бути добрим означає перебувати в рівновазі.

Інший аспект комплексної метафори стосується того, щоб тримати і себе, і зло під контролем. Зло – це сила (зовнішня чи внутрішня), яка може спричинити падіння або втрату нами контролю, тобто підштовхнути нас до аморального вчинку. Звідси впливає, що *зло* є метафорою внутрішньої або зовнішньої сили. Зовнішньою силою може бути, наприклад, інша людина, внутрішньою – тілесна пристрасть чи бажання. Між ними спостережено метонімічний зв'язок: зовнішнє явище або інша людина пробуджує в нас внутрішнє бажання. Щоб залишатися вгорі, нам потрібно бути достатньо сильними, аби протистояти злу. Однак людина не народжується такою, моральну силу необхідно сформувати й розбудувати. Цього можна досягти самодисципліною та самозреченням. Існують два види моральної сили, залежно від того, стикаємося ми із внутрішнім чи із зовнішнім злом. Для подолання зовнішнього зла потрібна мужність, а для придушення внутрішньої пристрасті необхідна сила волі. Протилежністю самодисципліни є самовдоволення, яке має сенс лише в тому випадку, якщо ми погоджуємося з існуванням метафори моральної сили. Самовдоволення в цій метафорі є гріхом, адже чеснотами вважають оцадливість та аскетичність. В інтерпретації метафори моральної сили сім смертних гріхів постають внутрішнім злом, яке необхідно подолати, а їхні протилежності є чеснотами.

Концептуальна метафора моральної сили, розроблена Дж. Лакоффом [9], складається з таких елементів:

- «*добрий вчинок перебуває вгорі: бути зверху → бути добрим*» (моральна свідомість має вищий порядок);
- «*поганий вчинок перебуває внизу: бути внизу → бути поганим*» (дискредитаційна кампанія);
- «*падіння в аморальність: падати → робити погане*» (впасти у гріх, у розпусту);
- «*сила спокуси: дестабілізаційна сила → зовнішнє або внутрішнє зло*» (пригнічувати бажання);
- «*сила моральності: сила (протистояння) → моральна чеснота*» (протистояти спокусам).

Наслідки метафори такі:

- 1) залишатися добрим у протистоянні зі злом, бути морально сильним;
- 2) завдяки самодисципліні та самозреченню ми стаємо морально сильними;
- 3) той, хто морально слабкий, не може протистояти злу й чинить погане;
- 4) моральна слабкість є однією з форм імморальності;
- 5) брак самоконтролю, самодисципліни і самовдоволення є формами імморальності.

Аналізований корпус

Дослідження виконане на основі вибірки, що охоплює 3000 мовних висловлювань, узятих із Національної текстової бази угорської мови (Magyar Nemzeti Szövegtár – надалі

MNSZ2), укладачем якої є Інститут мовознавства Академії наук Угорщини. База містить 187,6 мільйона текстових слів із п'яти регіонів: Угорщини, Трансільванії (Румунія), Фельвїдейка (Словаччина), Воєводина (Сербія) та Закарпаття (Україна). Регіональним відмінностям не приділено особливу увагу, оскільки в підкорпусах отримано різний за величиною результат під час пошуку за ключовим словом. Тож ці результати не можуть слугувати підставою для репрезентативного порівняння. Попри це, узявши до уваги специфіку аналізованого корпусу, ми отримали загальну лінгвістичну картину морального світобачення угорців. До бази MNSZ2, починаючи з 2002 року, включено тексти п'яти стилів (публіцистичний, художній, науковий, офіційно-діловий та розмовний). До пошуку не залучено тексти художнього стилю, щоб виключити з аналізу специфічні метафори, які є в літературних текстах. Причина такого рішення полягала в тому, що метою дослідження є не вивчення мовної креативності, а аналіз метафоричних висловів, уживаних у повсякденному мовленні. За таких критеріїв пошуку на пошукове слово *мораль* ми отримали загалом 10440 результатів, із яких методом випадкового вибору сформували вибірку, що містить 3000 мовних висловів. Для аналізу взято повні речення для того, щоб якомога точніше визначити контекст мовних одиниць, які були кваліфіковані як метафоричні. Віднявши повтори, із 2657 висловів на основі критеріїв аналізу визначено 2216 як метафоричні.

Процес аналізу охоплював такі етапи:

I. Ключове слово пошуку 'мораль', яке можна вважати центральним елементом категорії моралі. Skorиставшись цим пошуковим словом, ми переглянули в підкорпусах обрані випадково 3000 результатів і вилучили з них мовні одиниці.

II. Аби визначити, які мовні звороти є метафоричними, ми скористалися методом ідентифікації метафор, розробленим групою «Pragglejaz» [15], – MIP, а згодом удосконаленим Дж. Стеном і його колегами [16] – MIPVU. Використання цього багатокрокового методу дає змогу виключити суб'єктивність, мовну інтуїцію дослідника [5, с. 5]. Виокремлено такі процедури:

1) прочитання всього тексту (повні речення з аналізованими зворотами) для з'ясування загального значення;

2) поділ тексту (речення з аналізованими зворотами) на мовні одиниці, слова;

3) характеристика їх, що охоплює:

а) аналіз значень слів, вирізнення полісемантичних слів;

б) з'ясування первинного значення для всіх слів;

4) урахування контексту: якщо аналізована одиниця має в тексті значення, відмінне від первинного, то фіксуємо метафори.

У пропонованій статті представлено часткові результати такого всебічного аналізу, а саме сконцентровано увагу на метафорі *моральна сила*. Поняття 'моралі' в обраному мовному корпусі угорської мови методом знизу вгору не було предметом окремого вивчення, відповідно мовна реалізація візуальної схеми «динаміка сили» на конкретних мовних прикладах також не досліджена. Наша публікація ґрунтована на концепції моралі американських дослідників Дж. Лакоффа та М. Джонсона, але їхній опис метафори *моральної сили* є результатом аналізу згори вниз. З огляду на це постало питання, чи наявні визначені ними концептуальні метафори і в угорській мові.

Узагальнення результатів аналізу угорського корпусу [13; 14, с. 716–718]

Розроблена Дж. Лакоффом [9] концептуальна метафора моральної сили репрезентована в угорській мові такими моделями:

– «добрий вчинок перебуває зверху», напр.:

(1) *Ha feltesszük, hogy az erkölcsi tudat magasabb rendű (több), mint a nem erkölcsi (pl. állati) tudat* (укр.: *Якщо припустимо, що моральна свідомість вищого порядку (більше), ніж неморальна (наприклад, тваринна) свідомість*);

– «поганий вчинок перебуває внизу», напр.:

(2) *De még mindig nem értem, hogy Horn miként züllesztette le az és a gazdaságot?* (укр.: *Але я все ще не розумію, як Горн розбестив це < мораль > та господарство?*);

– «падіння в аморальність», напр.:

(3) *Legyetek emberbábok, akik aztán mind mélyebbre zuhannak a sátán által nyújtott örömtök hajszolása közepette!* (укр.: *Станьте а< моральними > ляльками, які помім усе глибше западатимуть у пошук задоволень, запропонованих дияволом!*);

– «сила спокуси», напр.:

(4) *Még álmunkban is csak „azon” jár az eszünk, vagyis pontosabban ekkor leginkább, mert nappali tudatunkkal még csak-csak el tudjuk nyomni sürgető szexuális késztetéseinket, az éjszakai tudat azonban nem ismeri a nappali <erkölcs> pirulását* (укр.: *Навіть уві сні ми не перестаємо думати над «тим», точніше саме тоді найбільше, бо денною свідомістю ми ще можемо відтіснити гострі сексуальні бажання, натомість нічний свідомості не відоме почервоніння денної <моралі>*);

– «сила моральності», напр.:

(5) *Nem az < erkölcseim >, hanem a józan eszem tiltakozik az ellen, hogy [...]* (укр.: *Не моя < мораль >, а мій здоровий глузд протестує проти того, щоби [...]*).

У корпусі угорської мови на кожен елемент комплексної метафори знайдено метафоричні мовні приклади, які були піддані подальшому аналізу. Фрагмент із прикладу (4) частково ґрунтований на метонімії, крім цього, наявна в ньому й персоніфікація іменника. У вислові *почервоніння моралі* бачимо втілення метонімії «ефект замість причини». Причиною почервоніння є сором, який людина відчуває тому, що вночі не здатна придушити свої бажання й піддається спокусі. А в прикладі (5) поряд із динамікою сили наявна й дієслівна персоніфікація.

Концептуальна метафора *моральної сили* тісно пов'язана з розробленою Дж. Лакоффом [9] теорією сімейної моделі. Одним із наріжних каменів сімейної моделі «суворий батько» є принцип, що батько своєю суворістю та авторитетом виховує у своїй дитині такі чесноти, аби вона не була морально слабкою.

Внутрішня сила або Еґо можуть бути моральним бар'єром, який перешкоджає дії зла, завдяки окресленій динаміці сили перемагає його:

(6) *< erkölcsse > akadályozta abban, hogy...* (укр.: *його < мораль > стояла на заваді тому, щоби ...*).

Візуальна схема «динаміка сили» відіграє центральну роль в ідеальній когнітивній моделі (далі ІКМ) *боротьби*, про яку ми маємо достатні знання. Згідно з нашими буденними уявленнями, ІКМ *боротьби* охоплює такі елементи: *сторони конфлікту* (супротивники), *засіб боротьби*, *місце боротьби*, *процес боротьби*, *результат боротьби* (перемога / поразка).

Стосовно поняття «мораль», виходячи з *динаміки сили*, протилежними сторонами є зовнішня / внутрішня сила та Еґо, засобом боротьби – сила волі / самозречення, процес боротьби – це боротьба Еґо із зовнішньою / внутрішньою силою, а в результаті боротьби Еґо або залишається моральним, або стає аморальним.

Опрацювавши дані аналізованого корпусу, ми виявили такі метафори:

– «залишатися моральним – боротися», напр.:

(7) *De a történelemben egyre jobban izgatja a küzdelem az emberiségért, a helyes életszabályokért, < erkölcsért >, igazságos jogért* (укр.: *Але в історії його все більше хвилює боротьба за людство, за правильні життєві принципи, за < мораль >, за справедливі права*);

– «залишитися моральним – перемогти в боротьбі», напр.:

(8) *Az 56-osok nemzedékének olyan képviselőjét ismertem meg benne, aki érti és értékeli a magyar nemzet legjobbjainak történelmi harcát a szabadság, az emberi méltóság és az <erkölcs> győzelméért* (укр.: *У ньому я пізнав такого представника покоління 56-го, який розуміє та цінує історичну боротьбу кращих представників угорської нації за свободу, за людську гідність, за перемогу <моралі>*);

– «перетворитися на аморального – зазнати поразки в боротьбі», напр.:

(9) *Az utóbbi esetben azt, hogy a jog győzedelmeskedett, az elsőben azt, hogy az < erkölcs > kapott egy nagy pofont* (укр.: У цьому випадку те, що перемогу святкувало право, означає насамперед те, що < моралі > дали великого ляпаса).

Відмінність між реченнями-прикладами (7), (8), (9) полягає в тому, що в першому сфокусовано на процесі боротьби, натомість в інших двох – на результаті цієї боротьби. У прикладі (9) утілено дві антагоністичні сили – право і мораль.

Одним із метафоричних наслідків метафори моральної сили є те, що відповідником поняття «бути добрим (моральним)» стало «перебувати в рівновазі / бути прямим».

(10) [...] *a szenátor integráns, szabad és független személyiség, „kisebbség” képviselője, akinek < erkölcsseit > – mint például az ifjabb Bushét – semmiféle kilengés nem terheli* (укр.: [...] цей сенатор – цілісна, вільна й незалежна особистість, представник «меншин», < мораль > якого – як, наприклад, молодшого Буша, – не обтяжена ніякими сумнівами);

(11) *A Horn-kormány a jövő esélyeit teszi tönkre a családdellenes, iskola- és ifjúságellenes politikával, a túladóztatás az amúgy is megrendült < erkölcsöket > züllesztí le teljesen, és visszafogja a munkahelyteremtő vállalkozásokat* (укр.: уряд Горна своєю антисімейною, антишкільною та антимолодіжною політикою руйнує шанси на майбутнє, надмірні податки повністю руйнують і без того розхитану < мораль >, а також перешкоджають створенню нових робочих місць);

(12) *És nem is csak az egyén számára, az < erkölcsében >, tartásában megroggyant népek számára is* (укр.: І не тільки для окремого індивіда, але й для цілих народів, що похитнулися у своїх < моральних > принципах).

У (10) прикладі обтяженість означає порушення рівноваги в бік тілесності. Приклад (11) можна інтерпретувати так: якщо мораль як особа може розхитатися чи коливатися, тобто моральні орієнтири втратили чіткість, це призведе до втрати самоконтролю, а отже, і розбещеності, тобто особа стає аморальною. Це є виявом концептуальної метафори «аморальність перебуває внизу». У тлумаченні метафоричного мовного звороту, наявного в реченні (12), динаміка сили так само відіграє важливу роль. Моральна особистість під впливом сил, що діють на неї, похитнулася, що означає «втрату рівноваги». У цьому випадку у фокусі поняття «моральний», як і «прямий» перебуває розуміння сильної фізичної постави.

Як засвідчують числові дані, мовна метафора моральної сили становить 6,85 % від загальної кількості метафоричних мовних зворотів. У межах онтологічної метафори метафорика «моральність – сила» та метафорика «зверху-знизу» мають майже ідентичне трактування.

Таблиця 3

**Показники виявів метафори моральної сили
в угорськомовному корпусі**

МОРАЛЬНА СИЛА	
Концептуальна метафора	Частота (%)
«Моральність – сила»	32,77 %
«Добрий вчинок перебуває зверху»	21,0 %
«Залишитися моральним – перемогти в боротьбі»	14,29 %
«Поганий вчинок перебуває внизу»	12,60 %
«Бути добрим (моральним) – бути в рівновазі / бути прямим»	5,88 %

«Сила спокуси»	5,04 %
«Перетворитися на аморального – зазнати поразки в боротьбі»	4,2 %
«Перетворитися на аморального – власти»	4,2 %

Наслідки квалітативного та квантитативного аналізів представлені крізь призму опису буденних моделей.

Угорська буденна / непрофесійна модель [13; 14, с. 721]

Буденна модель абстрактного поняття сформована з таких фрагментів знань, які наявні в повсякденному житті представників окремої культурної чи мовної спільноти. Це зазвичай побутові спостереження над функціонуванням світу навколо нас. Отриманий досвід формує основу нашої поняттєвої системи, яка дає змогу концептуалізувати свої абстрактні поняття.

В аналізованому корпусі 'мораль' реалізована в динаміці 'Его' та 'спокуси'. Відповідно до цього з допомогою ідентифікованих концептуальних метафор можна окреслити ту динамічну буденну модель, у якій домінантною є метафора «моральність – сила».

Згідно з цією моделлю, моральність – це подібний до почуттів стан, який під дією певного впливу може змінитися. Ця модель ґрунтована на динаміці сили, описаній вище.

Отже, елементами моделі є:

- моральний стан;
- аморальний стан;
- причина зміни: певна зовнішня чи внутрішня сила.

Мораль виявляється в динаміці, взаємодії або в боротьбі протилежних сил.

Згідно з моделлю, у процесі тлумачення бере участь метафорична система «структура події», у якій виокремлено такі складники:

– «стани – це закриті території / місця у просторі», напр.: *Egy cigánytelepen született. Egy szegény hatgyermekes családban, becsületben és <erkölcsben>* (укр.: *Вона народилася в циганському таборі. У бідній шестидітній сім'ї, у чесності та <моралі>*);

– «зміна стану – це рух», напр.: [...] *mivel <erkölcs>, szabályok, irányítás nélkül a globalizáció útja nem jó felé halad* (укр.: [...] *оскільки без застосування <моралі>, правил розвитку глобалізації йде неправильним шляхом*);

– «причина зміни – сила», напр.: *A reneszánsz lesújtó hatással volt Európa-szerte az Egyházra, különösen a főpapok < erkölcsseire >* (укр.: *Ренесанс мав руйнівний ефект для церкви по всій Європі, зокрема на <мораль> вищого духовенства*);

– «дія – це рух, здійснений власними силами», напр.: *Az új évezred kihívásainak az ország csak akkor tud megfelelni, ha az (elit)értelmiségiek nem egymás agyontiprásán, hanem – józan ésszel és tiszta <erkölccsel> – az ország előrelépése érdekében fáradoznak* (укр.: *Викликам нового тисячоліття держава зможе протистояти лише тоді, коли її еліта не буде гритися між собою, а – з тверезим розумом та чистою <совістю> – працюватиме в інтересах розвитку країни*);

– «труднощі – це перешкоди», напр.: *Úgy érzi, az <erkölcs> akadályozná az ő cselekvési szabadságát* (укр.: *Йому здається, що <мораль> обмежує його свободу дії*).

Якщо наведений вище список спроектувати на поняття моралі, то вийде, що мораль – це сила Еґо, якою можна подолати зовнішні або внутрішні злі сили. Якщо Еґо здобуде перемогу, тоді зміни на гірше не настануть, тобто людина збереже моральний стан. В іншому разі – зла сила подолає Еґо, яке втратить контроль, і людина стане аморальною. Перетворення на аморальну особистість через концептуальні метафори «добро перебуває зверху» та «зло перебуває знизу» сприймається як падіння.

Приклади з угорської мови дають підставу стверджувати, що мораль має обмежувальну / стримувальну роль у житті людини. Якщо скористатися метафорою «життя – це подорож / мандрівка», тоді дійдемо до концептуальної метафори «моральне життя – це обмежена мандрівка / рух». Моральні обмеження постають як перешкоди, а також як межі простору, у якому рухаємося. Тому мораль не дозволяє людині робити аморальні вчинки, а також створює певні межі. Крім цього, на життєвій дорозі мораль може стати нашим дороговказом [13; 14].

Висновки і перспективи. Метафора «моральність – сила», що перебуває в центрі буденної моделі, в аналізованому угорському корпусі репрезентована у формі метафори «мораль – внутрішня сила Его». Его веде постійну боротьбу з внутрішніми та зовнішніми злими силами, які нападають на нього. Якщо Его сильне та здатне протистояти спокусам, тоді зміни не відбуваються, тобто людина залишається моральною. В іншому разі – зла сила подолає Его, яке втратить контроль, і людина стане аморальною. Перетворення на аморальну особистість через концептуальні метафори «добро перебуває зверху» та «зло перебуває знизу» в угорській мові концептуалізовано як падіння.

У ході аналізу з'ясовано, що динаміка сили суттєво сприяє концептуалізації поняття моралі. Численні мовні приклади демонструють, що носії угорської мови в процесі інтерпретації проєктують, намагаючись залишатися моральними, певні властивості сили як фізичного явища в цю образну боротьбу. Наше дослідження підтвердило, що концепція моралі, побудована Дж. Лакоффом [9] та Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [12] на основі інтуїтивних лінгвістичних прикладів, чітко представлена також у живому мовленні носіїв угорської мови.

Застосований метод «знизу вгору» продемонстрував свою придатність для того, аби крізь призму угорськомовної спільноти окреслити вияви візуальної схеми динаміки сили, виявити елементи метафори моральної сили та, проаналізувавши метафоричні мовні звороти, реконструювати буденну модель. Тому можна констатувати, що мету, задекларовану на початку публікації, досягнуто.

У майбутньому плануємо проаналізувати метафори в німецькій та українській мовах. Зіставивши результати, ми зможемо виявити подібності та відмінності серед метафор на позначення «моралі», а саме дослідження набуде інтеркультурного характеру.

References

1. Bančzerowski, J. (2000). A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. Budapest: ELTE, BTK.
2. Kövecses, Z. (2005a). *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
3. Kövecses, Z. (2005b): *Metaphor in culture: universality and variation*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press.
4. Kövecses, Z. (2006). *Language, mind and culture*. New York: Oxford University Press.
5. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction*. Second edition. New York: Oxford University Press.
6. Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. New York: Oxford University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/10926488.2015.1074808>
7. Kövecses, Z. (2020). *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.1017/9781108859127>.
8. Kövecses, Z. & Benczes, R. (2010). *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. DOI: 10.1556/9789630597340.
9. Lakoff, G. (1996). *Moral politics*. Chicago: University of Chicago Press.
10. Lakoff, G. (2002). *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471006.001.0001>.
11. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
12. Lakoff, G. & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.
13. Lechner, I. (2020). *Az erkölcs metaforikus konceptualizációja a magyar és a német nyelvben*. Doktori Disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. DOI: 10.15476/ELTE.2020.019.
14. Lechner, I. (2021). AZ ERKÖLCS ERŐ fogalmi metaforára épülő laikus modellek a magyar és a német nyelvben. In : *Argumentum*, 17 (2021), 706–726. DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/36.
15. Pragglejaz Group (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. In : *Metaphor and Symbol*, 22 (1), 1–39. DOI: 10.1080/10926480709336752.

16. Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T. & Pasma, T. (2010). A method for linguistic metaphor identification. From MIP to MIPVU. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Retrieved from: <https://doi.org/10.1075/celcr.14>

17. Szelid, V. (2007). Szerelem és erkölcs a moldvai csángó népdalokban: Kognitív szemantikai elemzés. PhD dolgozat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

18. Talmy, L. (1988). Force dynamics in language and cognition. In: *Cognitive Science*, 12, 49–100. Retrieved from: https://doi.org/10.1207/s15516709cog1201_2.

I. LECHNER, O. KORDONETS. CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT OF MORAL IN THE HUNGARIAN LANGUAGE

Summary. Introduction. *In the public consciousness, morality is a religious, legal, philosophical, social category. One of its most common definitions is that morality is a set of norms judged to be correct by a society, varying from age to age and community to community. In the study, however, we place our previous knowledge of morality in a novel light.*

Originality. *We examine the concept of ‘morality’ from the perspective of cognitive language theory. The topicality of the research is given by the fact that the metaphor research on the named concept has not been performed in the Hungarian language so far.*

Purpose. *The aim of the research is to construct a lay model in the Hungarian language based on the conceptual metaphor **morality is strength** through the systematic analysis of metaphorical linguistic expressions, thus presenting a slice of the metaphorical conceptualization of the concept of moral.*

Methods. *The focus of the study is the analysis of the collected material, for which we used the methodology of corpus linguistics, so we followed the “bottom-up” direction of analysis. Empirical research is divided into two major parts. First, we compiled the language corpus from a Hungarian database. For this, we used the search term **erkölcs** (‘moral’) with whole sentence concordance. For the Hungarian language, we used the database of a newer, expanded version of the Hungarian National Text Library. The corpus contains 3000 randomly selected linguistic terms, of which 2216 are considered metaphorical.*

Results. *As result of corpus-based research and metaphor analysis, we identified and systematized conceptual metaphors. In the present study, we present some of the research, namely the qualitative and quantitative analysis of the structural metaphors of the metaphor **morality is strength**. In doing so, we point to the metaphorical nature of language and thinking, as well as the fundamental role of cognitive linguistics in philosophical and ethical thinking.*

Conclusion. *The analysis revealed that – makes a significant contribution to the conceptualization of the concept of moral. Numerous linguistic examples prove that Hungarian speakers, during the process of interpretation, project certain properties of force as a physical phenomenon into the struggle in the figurative sense, while trying to remain moral. The research confirmed that the concept of moral built by Lakoff (1996) and Lakoff – Johnson (1999) on the basis of intuitive linguistic examples is indeed manifested in live speech in Hungarian.*

Key words: *cognitive linguistics, conceptual metaphor theory, conceptual metaphor, metaphorical conceptualization, folk model, ‘morality’.*

Надійшла до редакції 25.06.21

Прийнято до друку 20.09.21